

Жантаев А.С.

РУХИЙ ДӨӨЛӨТТӨР УЛУУ ОЙЧУЛДАРДЫН КӨЗ КАРАШЫНДА

Жантаев А.С.

ДУХОВНЫЕ ЦЕННОСТИ ВО ВЗГЛЯДАХ ВЕЛИКИХ МЫСЛИТЕЛЕЙ

УДК: 882.0

Макалада маданий турмуштагы көркөм дөөлөт түшүнүгү, анын учугусу болгон теориялык ойлор, азыркы учурдагы буга карата көзкараштар туурасында сөз болот. Көркөм өнөр туундулары мындай баага татышы үчүн зарыл болгон критерийлер талданылат.

В статье говорится о понятии художественной ценности в культурной жизни, теоретических мыслях, служащих ей фундаментом, современных взглядах об этом понятии, анализируются критерии, необходимые произведения искусства для получения оценки как художественная ценность.

Адамзат маданиятынын тарыхында нечендеген искусство чыгармалары жаралып, кыйласы кийинки муундарга мурас болуп, көркөм дөөлөт, нарк, баалуулук катары кылымдар бою насилдин жоготпой сакталып келгени жалпыга белгилүү. Бул процеске дүйнөдөгү бардык элдер өздөрүнүн чош-кичине салымдарын кошуп келишкен. Б.а. адамзатка тиешелүү көркөм мурастардын катарында көп улуттардын акыл-ой казынасынан жаралган көркөм туундулар бар. Ошентип зор көлөмдөгү маданий артефакттар, көркөм өнөр үлгүлөрү адам баласынын рухий дөөлөттөр кенчин түзүп турушат. Алар туурасында антик дүйнөсүнүн Платон (б.з.ч. 427-347-жж.), Аристотель (б.з.ч. 384-322-жж.) өңдүү философтору баш болгон көптөгөн улуу ойчулдар пикирлерин айтып келишкен.

Алсак, Платон «Чош Гиппий», «Федон», «Пир», «Филеб» диалогдорунда кооздук же сонундук түшүнүгүн аныктап берген. Анын ою боюнча «кооздук – бул кыйын». Платондун бул багыттагы ойлорун азыркы көркөм дөөлөт түшүнүгүнүн учугусу катары кароого болот. Бирок ал адабиятка терс мамиледе болуп, аны зыяндуу деп эсептеген.

Аристотелдин дүйнө адабиятында кешири белгилүү болгон «Поэтика» же «Поэзия өнөрү жөнүндө» деген эмгеги да бул өңүттө зор мааниге ээ. Андагы ой жүгүртүүлөрдө эстетика менен көркөм өнөр теориясынын негизги маселелери – көркөм өнөрлөрдүн келип чыгышы жана классификациясы, көркөм өнөрдүн турмуш чындыгына мамилеси, эстетикалык кабылдоонун маңызы, кооздук түшүнүгү, көркөм баалоонун принциптери, искусствонун айрым түрлөрүнүн спецификасы каралган. Аристотель көркөм өнөрдү чыгармачылык, адам ишмердүүлүгүнүн өзгөчө түрү деп тааныган.

Кооздук маселесин өз эмгектеринде ал же бул дешгээлде козгогон ойчулдардын саны кыйла арбын. Биз жогорку экөөнүн мисалы менен сөзүбүздү токто-то туралы.

Ошентип, адабияттын көркөм дөөлөттүк аспектилерине кызыгуу, аны иликтөө жолдорун издөө абалтан эле адабияттаануу менен эстетикада орун

алып келген жана өзүнчөлүктүү универсалдуулукка ээ болгон. Адабияттын көркөм дөөлөттүк табиятына кызыгуунун өсүшү руханий турмуштун өзүнүн жана анын коомдук милдеттеринин өзгөчөлүктөрүнөн, дүйнөлүк реалисттик адабияттын бийик жетишкендиктеринен улам келип чыккан. Б.а. көркөм адабият кылымдарга созулган өнүгүү процессинде тереш маанилүү, олуттуу чыгармаларды жаратуу менен, чыгармачыл жалпылоонун эбегейсиз мүмкүнчүлүктөрүн жана модификацияларын көрсөтүү менен өзүнүн дөөлөттүк табиятка ээ экенин далилдеп келген. Албетте, көркөм адабияттын дөөлөттүк табиятына тарыхый-адабий, көркөм-эстетикалык баа берүү өтө жоопкерчиликтүү, ары оор иш.

Дегеле дөөлөт, нарк, баалуулук түшүнүктөрү боюнда эмне жүк, эмне мазмун көтөрүп турушат? Мына ушул суроону тактап алуу андан аркы ой жорумдар үчүн өтө маанилүү болмокчу. Жалпы маданияттык мааниде алганда «дөөлөттөр дегенибиз – социалдык жактырууга ээ жана адамдардын көпчүлүк катмары колдогон жакшылык, адилеттик, мекенчилдик, романтикалык сүйүү, достук ж.б.у.с. жөнүндөгү түшүнүктөр. Дөөлөттөрдөн күмөн саноого болбойт, алар бардык адамдар үчүн эталон жана идеал катары кызмат өтөшөт»[1.1.105]. Карасак, дөөлөттөр, нарк-баалуулуктар жалпы коомго тийиштүү. Ал эми жеке инсан дөөлөттүк ориентацияга ээ болот, б.а. ар ким ар башка дөөлөткө таянат. Кээси - акчаны, башкасы – ыйманды, үчүнчүсү – саясий мансапты бийик дөөлөт катары карайт. Бул айтылгандар адам коомундагы этикалык баалуулуктар маселеси тууралуу.

Көркөм дөөлөттөрдү, же адабият менен искусстводогу асыл нарктарды деле жогоркуга үндөш түшүндүрмөлөөгө болот. Биздин оюбузча, көркөм дөөлөттөр дегенибиз – мезгил менен мейкиндикке баш ийбеген, ар дайым баалуулугун жоготпой сактаган искусство чыгармалары. Коомдук нарктардай эле көркөм өнөр дөөлөттөрүнө да ар бир инсан өз бетинче мамиле жасай алат, б.а. ар ким ар башка чыгарманы көркөм дөөлөт катары карай алат. Бирок көркөм-эстетикалык дөөлөттөрдүн коомдук-этикалык баалуулуктардан бир принципалдуу айырмачылыгы бар. Ал чыныгы көркөм дөөлөт, чыныгы көркөм өнөр чыгармасы үч дөөлөткө - таанып-билүүчүлүк дөөлөткө, эстетикалык дөөлөткө, адеп-аклактык дөөлөткө ээ болууга тийиш экендиги. Мына ушулар мазмунунан орун алган чыгармалар гана чыныгы көркөм дөөлөттөр боло алышат.

Көркөм өнөр туундусу баш ийе турган баалуулуктун жогорку үч түрүн – Акыйкат, Сулуулук, Жакшылык – деп атап койсок да жарашат. Б.а. көркөм өнөр чыгармасы мына ушул түбөлүктүү түшүнүктөрдү боюнда камтышы, аларга кызмат өтөөсү керек. Көркөм чыгармада окуялар акыйкат чагылдырылып,

сулуулук дашазаланып, жакшылык моралдык жеңишке ээ болуп турушу зарыл. Ошентип, «Акыйкат, Сулуулук жана Жакшылык – коомдун руханий чөйрөсү таянып турган үч кит» [1.2.185] болуп саналат.

Искусстводогу жогорку үч баалуулук тууралуу ойчулдардын айткандарынан мисалдар келтире кетели. Немец философу Георг Вильгельм Фридрих Гегель (1770-1831-жж.) көркөм өнөрдөгү акыйкат туурасында мындай дейт: «искусство акыйкатты сезимдик формада ачууга чакырылган» [2.1.319]. Башка бир немец ойчулу Фридрих Вильгельм Йозеф Шеллинг (1775-1854-жж.) сулуулукту көркөм өнөрдөгү негизги өзгөчөлүк деп караган. Анын оюнча: «Сулуулук жалпы же идеалдуу (алөчындыкка) гана, реалдуу гана (ал кыймыл-аракетте көрүнөт) нерсе эмес... Ал тигинин да мунун да кынтыксыз өзара өтүшү жана биригүүсү» [3.1.54]. Шеллингдин айтымында эгер акыйкат зарылдык менен, ал эми жакшылык эркиндик менен байланышса, анда сулуулук эркиндик менен зарылдыктын синтези катары чыгат. Ошентип, ал Акыйкат, Сулуулук жана Жакшылык салттуу үчилтигине чош маани берет. Англис акыны Перси Биш Шелли (1792-1822-жж.) «Поэзияны коргоо» деген эстетикалык трактатында кыялдануу категориясына көшүл буруп, поэзия кыялданууга негизделген жана анын жардамы менен жакшылыкты дашазалайт деп эсептейт. Ал кыялданууну «жакшы адеп-аклактын улуу куралы» катары аныктайт.

Көрүнүп тургандай, атамзамандан бери көркөм чыгармада мына ушул үчөөнүн болушуна же болбошуна карата искусство туундуларына баа берилип келген. Ушул үч түшүнүк камтылган чыгармалар гана кылымдан кылымга өтүп, жашоосун улантып, көркөм дөөлөт, нарк, мурас катары сакталып келген. Белгилүү окумуштуу А.Садыков буга карата төмөнкүчө ой бөлүшөт: «Мурас деген эмне? Ал – бир коомдук формациядан экинчиге өтүп, өзүнүн маанисин жоготпогон баалуулуктар («ценность»). Биз турмуштун бардык тарабынан өткөн мезгилден жашы доорго көчүп, өзүнүн жашоосун улантып келе жаткан жалпысынан «мурас» деп аталган баалуулуктар менен кездешпей койбойбуз. Ошонун бирөө рухий сфера, б.а. көркөм дөөлөттөр» [4.1.14]. Демек, адам коомунун рухий чөйрөсүндө жаралган көркөм өнөр туундуларынын ичинен мезгил менен мейкиндикке көзкарандысыз түбөлүк жашоого укук алгандары гана көркөм дөөлөт боло алышат.

Орустун орошон ойчулу В.Г.Белинский (1811-1848-жж.) убагында грек адабиятынын өлбөс-өчпөс чыгармаларынан болушкан Гомердин атактуу поэмалары туурасында мындай деген эле: «Илиада» менен «Одиссея» улуттук-гректик жаратылгалар болуу менен бирге, ошол эле учурда бүткүл адамзатка таандык, бардык кылымдарга жана бардык калктарга бирдей тийиштүү, дүйнөдөгү бардык тилдер менен наречиелерге азыр-көптүр ышгайлуу которулушат» [5.1.503]. Мында аталган байыркы грек адабиятына тийиштүү чыгармалардын жалпы адамзаттык көркөм наркка айланганы белгиленип жатат. Дүйнөлүк адабияттын тарыхында ушундай баага ээ болгон, б.а.

көркөм мурас болуп калган чыгармалар абдан эле көп.

В.Г.Белинский көркөм чыгармачылыкты адамдын жашоо ишмердүүлүгүнүн бийик формаларынын бири деп караган. Ал турмушту «дайыма искусстводон жогору, анткени искусство турмуштун эсепсиз көрүнүштөрүнүн бири гана болот» [6.1.305] деп баалаган. Ошентип, анын ой жорумунда гносеологиялык аспектиден алганда искусство «турмуш чындыгынын кайра түзүлүшү, кайталанган, кандайдыр жашыдан жаратылган дүйнө» [7.1.305] катары аныкталынат. Бул жердеги биздин көшүлүбүздү бурган учур «турмуш чындыгы» деген сөз айкашы. Белинский да көркөм чыгармада чындыктын, акыйкаттын болушу зарылдыгын көрсөтүүдө.

«Орустун улуу окумуштуусу жана сынчысы» (К.Маркс) Н.Г.Чернышевский (1828-1889-жж.) болсо «негизги ою жалган чыгармалар көркөмдүк жагынан алсыз болушат» [8.1.240] деп эсептеген. Байкаганыңыздардай ал да көркөм чыгармадагы чындыкка басым коюп жатат. Чернышевскийдин ою боюнча акыйкаттуу идея камтылган чыгарма гана көркөм боло алат, ал эми мындай шайкештиктин критерийи катары көркөм чындык чыгат [9.1.663]. Мына ошондуктан чындыгы көркөм чыгарма эч убакта эскирбейт да маанисин эч кемитпейт, анда белгилүү бир мезгил, белгилүү бир адамдар сүрөттөлсө дагы. Ал дайыма адамдарды толкундатып, чексиз ыракаттануу тартуулап, жалпы адамзаттык кызыкчылыктын соолугусу булагы болуп кызмат кыла берет. Б.а. көркөм дөөлөттүк мааниге ээ болот.

Жалпылай келгенде рухий дөөлөттөргө карата ойчулдардын пикирлеринде белгилүү бир үндөштүк орун алган. Бул мыйзамченемдүү көрүнүш. Анткени көркөм нарктарга карата коюлуучу талаптар эзелтен эле аларда Акыйкаттын, Сулуулуктун, Жакшылыктын орун алышына, эч болбоду дегенде үрөндөрүнүн болушуна негизделип келген. Бул критерийлер азыркы күндө деле актуалдуулугун жогото элек. Көп мезгилдер өткөндөн кийин деле чындыгы искусство чыгармалары жогорку баалуулуктарды эң зарыл таяныч катары тандап алышаары айгине.

Адабияттар:

1. Кравченко А.И. Культурология. – М.: Академический Проект, 2002
2. Гегель Г.-В.-Ф. Эстетика в 4-х томах. – М.: 1969, т.2
3. Шеллинг Ф.-В. Философия искусства. – Москва: 1966
4. Садыков А., Абдыкадырова М. Бектурсун Алымов. Адабий-теориялык көз караштары. – Б.: Шам, 2006
5. Белинский В.Г. Собр.сочинений в 2-х томах. –Москва: ГИХЛ, 1959, т.1
6. Белинский В.Г. Полное.собр.соч. т.1-13. – Москва: 1953-1959, т.7
7. Белинский В.Г. Полное.собр.соч. т.1-13. – Москва: 1953-1959, т.10
8. Чернышевский Н.Г. Полн.собр.соч. в 16-и т. – Москва: 1939-1953, т.2
9. Чернышевский Н.Г. Полн.собр.соч. в 16-и т. – Москва: 1939-1953, т.3